

RECENZIJE

MAX WEBER

PROTESTANTSKA ETIKA I DUH KAPITALIZMA

»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1968.

Max Weber je svakako najeminentnije ime u sociologiji ovoga vijeka, a sigurno i jedno od najznačajnijih u njenoj stogodišnjoj povijesti. Stoga se interes neke sredine za njegovo djelo mora registrirati, jer ne nosi implikacije samo teorijske radoznalosti. Uslijed okolnosti lične prirode, te razvijanja svoga rada izvan ustaljenih i već naučno monopolističkih akademskih krugova — ideje i djelo Maxa Webera, koje je u Njemačkoj imalo uski krug štovaca a potom i izazvalo polemike, za života nije imalo odjeka izvan granica Njemačke. Tek poslije smrti oni dospijevaju u centar interesa sociologa. U kakvom smo mi zakašnjenju pokazuje činjenica da tek poslije gotovo pola vijeka Weberove smrti imamo jedno veće njegovo djelo prevedeno kod nas. (Treba svakako spomenuti još i solidnu monografiju o Weberu od Mihajla Đurica s izborom iz njegovih djela, koje je 1964. izdala Matica hrvatska u svojoj sociološkoj hrestomatiji.) Pored nedovršenog djela »Privreda i društvo«, niza teorijskih radova i proučavanja velikih svjetskih religija, ovo je centralno Weberovo djelo.

Weberova preokupacija je pitanje: u kakvoj korelaciji stoje protestantska etika i duh kapitalizma, ili, protestantski pokret i kapitalizam. Iako se pravda od prigovora da je ovu korelaciju postavio kao valjanu hipotezu koju će dokazati — on to ipak čini, ali bez imalo štete po istraživanje i rezultat. Ova preokupacija

će zapravo rezultirati većinom njegovih djela, u kojima je pokušava ispitati ili verificirati na drugim sredinama u korelaciji religija i privrednog života. Odmah treba napomenuti da je Weber najveći neprijatelj svih dogmatizama i apriornih sudova — i da je upravo time najviše zadužio socijalnu teoriju, a iz tog stava svojim istraživanjima i socijalnu povijest. I u ovoj knjizi Weber se ograđuje od svih mogućih prigovora: bilo da je sam po sebi protestantski pokret uzrok pojavi kapitalizma, bilo da su samo njih dvoje konstitutivni za kapitalističko društvo, bilo da slične elemente ne nalazimo u drugim sredinama ili da zapostavlja druge faktore i utjecaje (srednjovjekovne manastire, srednjovjekovnu cehovsku organizaciju, ulogu filozofije itd.). Ističući da mu nije namjera da vrednuje reformaciju socijalno-politički, religiozno, i odbacujući tezu da se reformacija »može deducirati iz ekonomskih pomjeranja«, Weber dodaje: »Ali, s druge strane, ne treba nipošto zastupati jednu budalasto-doktrinarnu tezu kao što je teza da je »kapitalistički duh« (uvijek u ovdje provizorno upotrebljavanom smislu ove riječi) mogao nastati samo kao emanacija izvjesnih utjecaja reformacije, ili, čak, da je kapitalizam kao privredni sistem tvorevina reformacije, već to da su izvjesni važni oblici kapitalističkog poslovanja notorno mnogo stariji od reformacije, stajalo bi takvom shvatanju jednom zauvijek na putu. Nego treba samo ustanoviti da li su i ukoliko religijski uticaji pri kvalitativnom obilježju i kvantitativnoj ekspanziji onog »duha« širom svijeta bili saučesnici i koje se konkretne strane kulture koja se zasniva na kapitalističkoj bazi na njihov svode. Pri tome se, pred grdnom zbr-

kom uzajamnih uticaja između materijalnih osnova, socijalnih i političkih oblika organizacije i duhovnog sadržaja reformatorskih kulturnih epoha, može da postupi samo tako da se najprije ispita da li se i u kojim stvarima između izvjesnih oblika religiozne vjere i etike poziva mogu raspoznati određene »izborne srodnosti«. Time bi se, istovremeno, po mogućnosti razjasnio način i opći pravac u kojemu je, usljed takvih izbornih srodnosti, vjerski pokret djelovao na razvitak materijalne kulture.« (cit. str. 75—76).

Weber se ograđuje samo na to da ispita korelaciju ovih dvaju fenomena i sa zavidnom erudicijom (koja, pored njegovog teškog stila još više otežava čitanje djela — pa će mnogi koje ne tjera velik interes zbog toga odustati vjerojatno i od čitanja) obavio posao ne samo svog znanstvenog interesa već je hipotezu o korelaciji protestantske etike i duha kapitalizma potvrdio kao relevantnu, što ima i za socijalne teorije (posebno marksističku) mnogo veće i dublje implikacije.

Weber najprije analizira pojam poziva koji se novim etičkim smislom javlja u Laterovim i luterovskim prijevodima Biblije. To je i ono što je za novi duh u luteranstvu u prvom redu (i gotovo jedino) značajno. Kod samog Lutera: »U prvim godinama njegove reformatorske djelatnosti kod njega je preovladalo, uslijed suštinski kreaturalnog cijenjenja poziva, s obzirom na vrstu svjetovne djelatnosti jedno s eshatološkom ravnodušnošću kakva ona dolazi do izražaja u I Kor. 7 duboko srodno shvatanje: da čovjek u svakom staležu može biti sretan, da je na kratkom hodočašću života besmisleno polagati važnost na vrstu poziva. I težnja za materijalnom dobiti koja nadilazi vlastite potrebe mora zato da važi kao simptom nedostajućeg stanja milosti i, jer je to moguće samo na račun drugih, direktno kao stvar za osudu. Sve većim uplitanjem u svjetske svade ide pod ruku i sve veće poštivanje značaja profesionalnog rada. Ali istovremeno s tim, konkretan poziv pojedinca postaje njemu sve više specijalna božja zapovijed

da ovaj konkretni posao na koji ga je božja providnost uputila izvrši.« (cit. str. 67).

Za novi duh presudna je bila Kolvinova predestinaciona dogma koja je sudbinski pogodila kršćansku crkvu — a time i čitav svjetovni poredak što ga je ona održavala: »Ovo apsolutno (u luteranizmu još nikako u svim konsekvencijama izvršeno) ukidanje crkveno-sakramentalnog spasenja bilo je prema katolicizmu apsolutno presudna stvar. Onaj veliki vjersko-istorijski proces oslobađanja svijeta od magije, koji je počeo sa starojevrejskim prorocima i, u zajednici s helenskim naučnim mišljenjem, odbacio sva magijska sredstva traženja spasa kao praznovjerje i grijeh, našao je ovdje završetak. Prvi puritanac je odbacivao čak svaki trag vjerskih ceremonija na grobu, i sahranjivao je svoje najbliže bez udaranja u zvana samo zato da ne bi dao mjesta nikakvoj »superstition« (praznovjerju), nikakvom pouzdanju u spasonosno djelovanje magijsko-sakramentalne vrste. Nije bilo ne samo magijskog nego uopće nikakva sredstva da se milost božja pokloni onome kome je Bog odlučio da je uskrati. Povezana s krutim učenjem o apsolutnoj udaljenosti od Boga i bezvrijednosti svega čisto kreaturalnog, ova unutrašnja izolacija čovjeka sadržji, s jedne strane, razlog za apsolutno negativan stav puritanizma prema svim čulno-osjećajnim elementima u kulturi i subjektivnoj religioznosti, — jer su oni za spasenje beskorisni i izazivaju sentimentalne iluzije i kreaturalno-obožava-lacko sujevjerje — a time za načelno odbijanje svake čulne kulture uopće. Ali se, s druge strane, stvara jedan od korijena onog beziluznog i pesimistički obojenog individualizma kakav se još i danas ispoljava u »narodnom karakteru« i u narodnim institucijama s puritanskim prošlošću.« (cit. str. 89—90). Da bi se digao iz »ništavosti kreature« i osjetio stanje milosti, pojedinac je trebao biti u stalnom stanju refleksije, smišljenog i sistematičnog djelovanja, — pa će Descartesov cogito bojiti etiku najrigoroznijih predstavnika novih sekti. Među mnogobrojnim crkvama i sektama koje su se potom javile (augzburška, prezbiterijanska,

anabaptistička, metodijska, kongregacionista, independentna, kveker (itd.) Weber više pažnje posvećuje onima koje su manastirsku askezu prenijele na svjetovno tlo i stvorile unutar svjetovnu pozivnu askezu, što je bilo presudno za duh kapitalizma — kao independenti, metrelisti, kvekeri, baptisti). Srednjevjekovna, kao i luteranska crkvena stega bile su 1) u rukama duhovne službe, 2) djelovale su, ukoliko su uopće bile djelotvorne, autoritarnim sredstvima, 3) kažnjavale su ili nagrađivale pojedine konkretne radnje. Crkvena stega kod puritanaca i sekta bila je 1) barem dijelom, često potpuno u rukama laika, 2) djelovala je posredstvom nužnosti samoodržanja i 3) njegovala je kvalitete ili — ako hoćete: — odabirala ih. Ovo posljednje je najvažnije.«

Predestinaciona dogma je u kasnijim sektama bila ublažena (ili odbačena), ali sve ono što je prilagođeno praktičnom životu, implicite iz kalvinizma proizlazilo, gradilo je jedan novi svjetovni poredak. »Puritanizam je nosio etos racionalnog građanskog poslovanja i racionalne organizacije rada«, etos pozivnog rada koji se ravna prema novim mjerilima. »Bratska zajednica je, kao središte misije, bila istovremeno poslovno poduzeće, i tako je ona svoje članove vodila na put svjetovne askeze, koja i u životu svuda najprije pita za »zadatke«, pa ga, s obzirom na njih, trezveno i smišljeno oblikuje« (str. 143). »Religiozno uvažavanje neprestanog, stalnog, sistematskog svjetovnog rada u pozivu kao apsolutno najvišeg asketskog sredstva i istovremeno najsigurnijeg i najvidljivijeg potvrđenja preporođenog čovjeka i valjanosti njegove vjere — moralo da bude najmoćnija poluga ekspanzije onog životnog shvatanja koje smo mi ovdje nazvali »duhom kapitalizma«. (str. 200).

Sve ono što se razvilo u borbi kapitalizma nije dakako identično s onim što ga je stvaralo, s onim etosom koji je stvorio kapitalizam nije identičan i etos modernog kapitalizma — puritanizam je bio jednako protiv crkvene i državne stega (i institucija), rasipništva feudalnih mogućnika — (jer se sekte i

regrutiraju, uglavnom, od srednjih i siromašnijih društvenih slojeva), kao i protiv »fiskalno-monopolističkog« zaokreta, protiv trgovačkog, financijskog i kolonijalističkog kapitalizma. Puritanac nije ni bio u društvenom mediju u kakvom se čovjek danas nalazi«. »Puritanac je htio da bude čovjek poziva — mi to moramo biti. Jer dok je askeza bila iz manastirskih ćelija prenošena u pozivni život i počinjala da ovladava unutarsvjetovnim moralom, ona je, sa svoje strane, pomagala da se izgradi onaj moćni kosmos privrednog poretka, vezanog za tehničke i ekonomske pretpostavke mehaničko-mašinalne proizvodnje, koji danas životni stil svih pojedinaca što se rađaju u ovom mehanizmu — ne samo onih direktno ekonomski aktivnih — neodoljivom silom određuje i možda će određivati sve dok se i posljednja centa fosilnog goriva ne ugasi. Samo kao »kakav tanak plašt koji čovjek može svakog trenutka da odbaci«, trebalo bi, po Baxterovom mišljenju, da briga za spoljna dobra bude na plećima njegovih svetaca. Ali je sudbina dala da od plašta nastane kao čelik tvrd omotač. Dok je askeza preduzimala da svijet prepravi i da se u svijetu ispolji, spoljašna dobra ovog svijeta su dobijala sve veću i, konačno, neizbježnu vlast nad ljudima, kao nikada ranije u historiji«. (str. 212—13).

Zahvaljujući ne samo savjesti znanstvenika, golemom istraženom materijalu, već i neporecivoj lucidnosti (njegovu su ga štovaoci inače smatrali genijalnim) — Weber je za svoju hipotezu pronalazio doista najbolje i najdublje argumente. Ne samo da se ogradio od istraživanja ranije spomenutih faktora, njihove veze, utjecaja i korelacije s protestantizmom ili kapitalizmom, jer se ograničio samo na ono što je stavio kao cilj istraživanja i u naslov djela: protestantsku etiku i duh kapitalizma — već nije istraživao ni nacionalni (a protestom zbog nepriznavanja dogme: »cuiois regio illius religio«, od tad službene crkve, protestantizam dobija i ime i formalno se inaugurira), politički, kulturni itd. aspekt i vezu s protestantizmom i kapitalizmom. Ali to, dakako, ne može nimalo umanjiti vrijednost njego-

vih istraživanja, dapače ističe odlike savjenog i rigoroznog znanstvenika. Poznavalac ovog razdoblja povijesti nalazi i u ovakvom Weberovu djelu mnoge vrijedne činjenice

Treba odati priznanje urednicima biblioteke »Logos« što su u svoj izdavački program uvrstili ovo Weberovo djelo.

Posebno treba odati priznanje predviocu Niki Milčeviću za rad na ovom teškom tekstu.

Na kraju knjige, u pogovoru nalazi se duža studija Vojina Milića: Kapitalizam, religija, racionalizam

Eduard Kale

»MANPOWER ASPECTS OF AUTOMATION AND TECHNICAL CHANGE«

(European Conference, Zurich, 1965)
OECD, Paris, 1966.

Životni i radni uvjeti u pojedinim zemljama radikalno se mijenjaju pod utjecajem uvođenja automatizacije i drugih oblika suvremene tehnike u privrednu i neprivredne djelatnosti. To su osobito iskusile razvijene zemlje u kojima se pojavila urgentna potreba za detaljnim naučnim analizama utjecaja automatizacije na preobražaj privredne strukture i s tim u vezi radnih uvjeta u pojedinim granama, strukama, poduzećima.

Automatizacija kao nov tehnički i tehnološki savršeniji način proizvodnje, intenzivno se razvija u SAD i Kanadi nakon II svjetskog rata, ma da pojedini primjeri automatizacije datiraju već iz perioda 1915—1920. g. (tzv. Detroitška automatizacija). Intenzivno prodiranje ovog načina proizvodnje u zapadnu Evropu opaža se potkraj pedesetih godina.

Ekonomski i socijalni problemi vezani uz primjenu automatizacije podvrgnuti su sistematskoj analizi na konferenciji održanoj u SAD (Washington D. C.) 1964. godine na kojoj su razmatrani problemi utjecaja prodora automatizacije na društveno-ekonomski život u SAD i Kanadi, ali se diskusija koncentrirala oko korelacije nezaposlenost-automatizacija.

Evropska konferencija na temu »Manpower Aspects of Automation and Technical Change«, održana u Zurichu 1965. g., ustvari je nastavak konferencije u Washingtonu, odnosno dio je jedinstvenog programa analize problematike radne snage koji vodi Komitet za radnu snagu i socijalne poslove (Manpower and Social Affairs Committee) pri OECD s ciljem da se dobije svestrani uvid u složenu problematiku formuliranja politike radne snage. Evropska konferencija 1965. g. sužava okvir razmatranja raznih aspekata utjecaja automatizacije na kretanje zaposlenosti.

Analizi ove problematike prišlo se preko razmatranja intenziteta prodiranja automatizacije u Evropu te utjecaja primjene ovog načina proizvodnje na profil radnih mjesta, na obrazovni sistem, na lokaciju industrije i sl., zanemarujući pri tome, mogući utjecaj društveno-proizvodnih odnosa na tempo primjene ovog načina proizvodnje. U ovom prikazu osvrnut ćemo se na one referate koji su vezani direktno na analizu utjecaja automatizacije na obujam i strukturu zaposlenih.

Rad se odvijao u sedam sekcija, od kojih je prva imala zadatak da da uvodna razmatranja o automatizaciji kao kvalitativno novom načinu proizvodnje, čija primjena osigurava razvijenim zemljama ogromne prednosti u ekonomskom pa i društvenom pogledu. Uvodni referat je podnio prof. A. Philip s Pariškog univerziteta. Na ova opća razmatranja vežu se referati druge i treće sekcije u kojima se pokušava dati definicija automatizacije¹ a pored toga analiza intenziteta prodiranja automatizacije i drugih oblika suvremene tehnike u zemlje Evrope.

U želji da se detaljnije analizira primarni zadatak konferencije, — implikacije tehničkih i tehnoloških promjena na zahtjeve za radnom

¹ Tako na primjer, prof. Crossman definira automatizaciju kao »zamjenu ljudskih mozgova mašinama koje proizvode svestrane informacije«. Po njemu pojam automatizacije treba da prvenstveno implicira upotrebu kompjutora (str. 15).

snagom, prišlo se prethodnom razmatranju činilaca koji stimuliraju brzi tehnički progres, kao što su primjerice: investicije u opremu, naučno-istraživački rad, promjene u strukturi investicija po pojedinim granama, zavisno od intenziteta prodora u njih novih oblika tehnika, mogućnosti korištenja zakonskih olakšica, pomoći države itd.

Referati podneseni na četvrtoj i petoj sekciji konferencije obrađuju problematiku utjecaja tehničkih inovacija, posebno automatizacije, na potrebnu strukturu i profil radnih mjesta, te psihološke i sociološke aspekte utjecaja ovog novog načina proizvodnje i upravljanja na promjene u sadržaju pojedinih zanimanja, poslova i radnih mjesta.

U referatima podnijetim na ovoj konferenciji došli su do izražaja sljedeći stavovi i mišljenja:

1) Proces prodiranja nove tehnike u zemlje zapadne Evrope odvija se dosta intenzivno, što pokazuje vidan porast primjene kompjutera. M. P. Ledoqve navodi da je ovdje u 1966. g. bilo u upotrebi 4.620 kompjutera plus 900 u upotrebi u naučnim institutima. Od 1959. do 1966. broj kompjutera u upotrebi je porastao za preko 18 puta (sa 247 na 4.620), a njihovo je najšire polje primjene elektronika i astronautika. Prema procjeni prof. Diebolda računa se da će broj primijenjenih kompjutera u zemljama zapadne Evrope u 1971. godini biti preko četrdeset puta veći nego 1959.

2) Uvođenje automatizacije i drugih tehničkih inovacija ne zahvaća pojednako sve grane privrede, a pored toga u raznim granama ima različite efekte na nivo zaposlenosti. Ti su efekti u uskoj korelaciji sa razlikama među pojedinim granama i poduzećima u stopi rasta proizvodnje, u stopi rasta potražnje za njenim proizvodima, u efikasnosti upravljanja odnosno rukovođenja.

3) Posebno mjesto na konferenciji pripalo je problematici utjecaja automatizacije na promjene u granaskoj i profesionalnoj strukturi radne snage te u karakteru i sadržaju rada radnika. S tim u vezi je na četvrtoj sekciji podneseno pet referata među kojima se ističe referat H. Reinouda

»Evolucija strukture radnih mjesta u Evropi i Sjevernoj Americi«, koji ističe da su promjene do kojih dolazi u strukturi zanimanja u nekoj grani u smislu nestajanja starih zanimanja, preobražaja postojećih i izrastanja novih zanimanja, funkcija kretanja potražnje za njenim proizvodima i promjena u proizvodnosti rada. Utjecaj tehničkog progressa zajedno s automatizacijom na promjene u strukturi radne snage po privrednim granama i zanimanjima često se odražavaju tek posredno, ističe autor, preko njihovog utjecaja na primijenjenu tehniku i na strukturu ukupnog društvenog proizvoda u pojedinim granama. Reinoud na primjeru predaivačke industrije i PTT službe u Nizozemskoj pokazuje promjene nastale u potražnji za pojedinim grupama zanimanja usporedo s prodorom automatizacije. Zahtijeva se sve veći broj kreativnih ljudskih funkcija (upravljanja, organizacije poslovanja, međuljudskih odnosa i sl.). Novi poslovi, odnosno kvalifikacije koje zahtijeva uvođenje automatske obrade podataka u razne službe poduzeća su na primjer: programiranje, operativno istraživanje, rukovanje kompjutorima, »kodiranje« i sl. Prema tome, promjene u kvalifikacionoj strukturi koje nastaju usporedo s uvođenjem automatizacije su veoma važan faktor promjena profesionalne i granske strukture radne snage, iako su primarno upravo tim promjenama izazvane.

Uvođenje automatizacije zahtijeva radnu snagu specijalno obrazovanu za vršenje pojedinih funkcija, vezanih uz uvođenje kompjutera, tj. upravljanje i kontrolu tehnički veoma složenog procesa proizvodnje. Rad radnika po svom sadržaju postaje kvalitativno drugačiji, daleko složeniji, postaje sve bliži sadržaju rada inženjera, tehničara, ekonomista. Proces obrazovanja se okreće od usko specijalističkog prema širem ekonomsko tehničkom obrazovanju.

4) Uz prethodno veže se i utjecaj nove tehnike i tehnologije, a posebno automatizacije na nivo zaposlenosti. U granama čiji proizvodi nailaze na dobar plasman na tržištu, pokazalo se da automatizacija širi diobu rada, otvara niz novih radnih mjesta, koja po svome broju nadmašuju broj uki-

nutih radnih mjesta uvođenjem automatizacije. Obratan efekt ima uvođenje automatizacije u one grane i poduzeća koja ne nailaze na poželjan plasman proizvoda a rukovođena su tradicionalno. Empirijska analiza za pojedine zemlje pokazuje da prodor automatizacije djeluje na apsorpciju većeg kontingenta radnika u odnosu na broj onih koji »otpadaju«, s napomenom da se ti radnici upućuju na prekvalifikaciju.

Preostala četiri referata ove sekcije (J. Kruse — Z. Njemačka, D. L. Limon i J. Urvoy — Francuska, te F. M. Moll — Nizozemska) obrađuju na konkretnim primjerima posljedice primjene automatizacije kancelarijskih, administrativnih službi poduzeća i dolaze do sličnih zaključaka što ih upućuje na optimističan stav u pogledu utjecaja automatizacije na nivo zapošljavanja. Pri tome je ilustrativan primjer automatizacije administrativnih službi u nekim poduzećima Z. Njemačke, koji pokazuju da je broj »privučeni« radnika nadmašio broj »suvišnih«, a i ovi suvišni su prekvalificirani tako da su ponovno našli posao u istom poduzeću.

Referenti dalje ističu da uvođenje automatizacije u administrativne službe poduzeća djeluje prvenstveno na smanjenje oskudice radne snage, što je za mnoge zemlje z. Evrope od velikog značaja s obzirom na relativno nizak priliv mladih ljudi u radno-sposobnu dob. U svjetlu ove konstatacije treba gledati i date prognoze broja zaposlenih, vezane uz planiran prodor nove tehnike u ovo područje. Međutim, i ako se apstrahira od postojeće oskudice radne snage u nekim od ovih zemalja, ostaje činjenica da primjena automatizacije širi polje rada, a naročito da broj novih radnih mjesta nadmašuje broj »ukinutih« u raznim administrativnim službama poduzeća. (To pokazuju i projekcije Manpower Research Survey-a (iz V. Britanije) izrađene za razdoblje do 1975. g.).

Razmatranja psiholoških i socioloških problema koji niču usporedo s porastom primjene nove tehnike, ukazuju na neophodnost uklanjanja raznih socio-psiholoških ili drugih zapreka brzoi mobilnosti i adaptaciji radnika novim radnim uvjetima, jer

je brzina adaptacije radnika na nov sadržaj i zahtjeve radnog mjesta u funkcionalnoj zavisnosti sa stvaranjem uvjeta za intenziviranje procesa profesionalne, prostorne i druge mobilnosti radnika. Osim toga velik je broj referenata i diskutirana raspravljalo o prednostima automatske i kibernetске tehnike u odnosu na radne operacije koje izvodi čovjek. Među podnesenim referatima ističe se referat prof. A. T. Welforda s Univerzitetu u Cambridge (pod naslovom »Mehanizacija i automatizacija kao sredstvo prevladavanja granica ljudskog rada na određenom poslu«). Autor polemizira sa stavom da automatizacija olakšava čovjeku rad time što osiromašuje njegov sadržaj, prenoseći niz njegovih fizičkih i intelektualnih elemenata na mašinu. Automatizacije istodobno, međutim, obogaćuje sadržaj radnikova rada, napominje autor, postavljajući na njega niz novih zahtjeva; automatizacija mijenja karakter i sadržaj radnikova rada; ona omogućuje čovjeku brzo i efikasno upravljanje novim procesom proizvodnje, razvija sposobnost radnika da uspostavi i obogati određeni konceptijski model i da razvije niz premisa za njegovo funkcioniranje, te uklanja nedostatke radnikova rada koji se očituju u isprekidanosti i brzini savladavanja određenog nosla; automatizacija pokazuje prednost pred radom čovjeka i u pogledu trajnosti ljudskog pamćenja, apsorpcije novih znanja itd. Od »automata« se međutim može zahtijevati da snabdije radnika u kratkom intervalu svim ključnim informacijama o određenom problemu; automatska i kibernetска tehnika, tj. njena primjena eliminira mogućnost prekida rada uslijed mentalnog i fizičkog umora, nervne napetosti, osigurava kontinuitet procesa rada itd.

U svom zaključku prof. Welford je nastojao da ospori tvrdnju da automatizacija »razara« vještine radnika, degradira stečeni stupanj njegovih kvalifikacija, i dostojanstvo njegova rada. Autor nizom argumenata pobija ovu često citiranu tezu; uvođenje automatizacije zahtijeva kao svoju bitnu pretpostavku ne samo radnike viših kvalifikacija već i radnike novih profesija vezanih uz analitičko planiranje i programiranje, radnike spo-

sobne da rukuju nizom kombiniranih radova u vezi s unkcioniranjem procesa proizvodnje i upravljanja. Osim toga automatizacija i njena primjena zahijeva visok stupanj lične i socijalne odgovornosti, ona odbacuje potrebu detaljnog uvježbavanja pojedinih radova u vezi s funkcioniranjem no, a povećava slobodno vrijeme radnika, povećava dostojanstvo njegova rada.

5) Došlo je na kraju do izražaja jednodušno stajalište da čovjek mora da podredi tehnički progres svojim potrebama, a to je, prema mišljenju većine referenata, moguće ex ante ostvariti jedino detaljnim poznavanjem obilježja novog radnog mjesta kojega zahtijeva uvođenje automatizacije i drugih oblika tehničkih inovacija. S tim je u vezi naglašena potreba izrade takve specifične metodologije koja bi omogućila planiranje obujma i strukture novih radnika u skladu sa zahtjevima koje na radnika postavljaju novi uvjeti rada, što nameće potrebu znanstvenog pristupanja razmatranju ovog problema.

U većini referata podnesenih na ovoj konferenciji, referenti su insistirali na rezultatima konkretnih istraživanja u vezi s primjenom nove tehnike u specifičnim službama poduzeća. S obzirom na to da je primjena automatizacije u zemljama zapadne Evrope u odnosu na SAD još uvijek na znatno nižem nivou, to su na ovoj konferenciji zastupljeni referati koji obrađuju rezultate primjene automatizacije u administrativnim, kancelarijskim službama poduzeća, tako da se dati zaključci pretežno odnose na ovu specifičnu primjenu automatizacije, što svakako sužava okvire njihove značajnosti.

S obzirom na relativno niži stupanj primjene automatizacije u ovim zemljama, očekivali smo više kvalitativnih, teorijskih razmatranja dovoljno općenitih ali i specifičnih da bi se dobilo što svestraniji i precizniji uvid u povezanost ovog načina proizvodnje i drugih društveno ekonomskih agregata (na primjer, automatizacija i promjene u granskoj raspodjeli faktora proizvodnje, odnos automatizacije i stope rasta pojedinih grana, automatizacija i solet društveno proizvodnih odnosa itd.)

Nesumnjivo je da su prezentirane studije vrijedan doprinos izgradnji svestranijeg pristupa i izradi odgovarajuće metodologije za analitički pristup ovoj problematici, mada je njihova cjelovitost značajno okrnjena, ne uzimanjem u obzir društveno proizvodnog okvira kojega sačinjavaju prvenstveno odnosi proizvodnje.

Alica Wertheimer-Baletić

EDGAR SNOW

KINA

— Druga obala reke —

Sedma sila, Beograd, 1967. I dio str. 274, II dio, str. 318.

U današnjem spletu veoma složenih političkih zbivanja, Kina postaje sve značajniji faktor na međunarodnoj sceni, tim više što se radi o jednoj, uz Sovjetski Savez, od najvećih socijalističkih država. Obilje materijala koje danas pružaju radovi sinologa Zapada i Istoka, nije dovoljno da objasni i da daje zadovoljavajući odgovor na sve ono što se danas zbiva u ovoj dalekoj azijskoj zemlji. Stoga je sasvim razumljivo da je nova Kina koja postoji svega 20 godina, sa svojom tri tisuće godina starom civilizacijom i jednim stoljećem strane dominacije, zainteresirala svijet specifičnošću političkih i ekonomskih struktura, kao i procesima koji u velikoj mjeri determiniraju stav Kine prema drugim državama.

Knjiga američkog autora Edgara Snowa »The other Side of the River« (Druga obala rijeke) posvećena je problematici Kine. Snow kao veoma iskusan istraživač i dobar poznavalac Kine i njene problematike pružio je obilje činjenica i izvornog materijala i veoma uspješno prezentirao nerazvijenu, socijalističku Kinu zapadnom dijelu svijeta.

Iako rođen daleko od Kine (1905. u Kansas City — Missouri), Snow je dio svoje mladosti proveo na Dalekom istoku i u Kini. Nakon završetka Columbijska School of Journalism, odlazi u Centralnu Ameriku gdje je dopisnik američkih listova i časopisa. 1927. odlazi na Daleki istok. Njegov prvi susret s Kinom bio je 1927. kad

mu je bilo svega 22 godine. Mlad, pun poleta i želje da upozna ovu daleku i nepoznatu zemlju, Snow putuje Kinom, dolazeći u dodir s azijatima — mnogim ljudima koji nikada nisu vidjeli bijelog čovjeka. Snow je tada upoznao strahote građanskog rata, glad i bijedu, užasnu tragediju u kojoj je više milijuna ljudi našlo svoju smrt. »Stotine beznađenih sedelo je ili ležalo na ulicama ili pred mojim očima, umiralo na pragovima kuća. Rođaci su bili suviše slabi da bi ih sahranili pre nego što su njihova tela preko noći iščezavala. U nekim selima ljudsko meso se otvoreno prodavalo« (str. 39).

Tako je, kao rezultat tih njegovih putovanja i pokušaja da upozna realnost kineskog života, nastalo nekoliko veoma značajnih studija o Kini, od kojih su neke kao npr. »Red Star over China« (Crvena zvijezda nad Kinom, 1937), postala best seller i mnogi su je kritičari smatrali jednom od najznačajnijih knjiga o Kini, napisanom od strane inozemnih autora.

Snowa »Druga obala reke« rezultira impresijama koje je autor dobio kada je drugi put posjetio Kinu 1960. Stekavši mnoga prijateljstva u godinama kineske revolucije, tj. za vrijeme svoje prve posjete Kini kao npr. s Ču En Lajom, Mao Ce Tungom i drugim značajnim ličnostima suvremene Kine. Snowu je bilo dopušteno da putuje širom Kine u vrijeme kada takove mogućnosti nije imao niti jedan stranac.

U svom dielu u kome izlaže svoja vlastita zapažanja, Snow u historijskoj retrospektivi ukazuje na promjene koje su nastale u kineskom životu od kineske revolucije do danas. Da bismo što bolje razumjeli Kinu i njene specifičnosti, autor nas podsjeća »da Kina nije prosta smeša marksističke alhemije, nastala tek 1949. Ona je tekuće pozlavlje i organski deo jedne drevne i bogate istorije u kome se može naći domarksističko poreklo čak i u institucijama koje kineski komunisti danas stvaraju« (str. 18).

Veoma objektivan i precizan u iznošenju činjenica autor nas upoznaje s dinamičnim društvenim promjenama koje se jasno manifestiraju u

svim sferama društvenog života Kine. Putujući od Sangaja do Jenana, od Pekinga do Sibirske granice, kroz unutrašnje predjele Mongolije do južnih predjela Kine, Snow je prikupio obilje materijala koji služi kao solidna osnova za daljnja istraživanja. Svakako, karakteristični su i autorovi mnogobrojni posjeti tvornicama, školama, bolnicama, fakultetima, vojnim ustanovama i drugim mnogobrojnim institucijama, koje je Snow imao prilike posjetiti. Od posebnog su značaja brojni intervjui koje je autor izvršio u toku svog petomjesečnog boravka u Kini. Razgovarajući s ljudima najrazličitijih profesija: intelektualcima, radnicima, seljacima i vojnicima kao i najvišim političkim funkcionerima — Mao Ce Tungom i Ču En Lajom, Snow je uspio iznijeti bar osnovne karakteristike suvremene Kine. Interesantno je da autor manje komentira pojedine odgovore, a mnogo više prostora ostavlja za donošenje vlastitih zaključaka i slobodno razmišljanje.

Snow nas upoznaje s čitavom plejadom ljudi vrijednih i marljivih, iskrenih i poštenih, tako bliskih, a ipak tako dalekih nama — Evropejcima, a napose Amerikancima. On želi da nam približi jedan svijet, jednu zemlju, jednu civilizaciju koja je tako opterećena tradicijom, a tako bogata kulturnom baštinom.

Čitavo jedno stoljeće Kina je provela pod tudinskom kapitalističkom dominacijom, stoga je njena težnja za nacionalnom nezavisnošću sasvim razumljiva i opravdana. »Kina nikada nije bila potpuna kolonija, surevnjivost između evropskih sila i Japana, sprečavala je da bilo koja od sila postane jedino vladajuća. Kinu su sve sile smatrale manje vrednom, a niti jedna prema njoj nije imala odgovornosti. Svaki stranac u »ugovornim lukama« — čak i pijana vagabunda bio je nadmoćniji nad najčestitijim Kinezom; biti smatran manje vrednim u sopstvenoj zemlji moralo je da peče godinama« (str. 43). Polazeći od činjenice da je jedino dubokim unutrašnjim revolucionarnim promjenama moguće ostvariti nacionalnu nezavisnost Kine, autor dalje ukazuje na kineska shvaćanja kinesko-američkih odnosa,

kao i na kinesko-ruske »različitosti«, odnosno na prirodu kinesko-sovjetskog spora.

Prezentirajući dinamični razvoj Kine, istaknuto mjesto zauzima ekonomski razvoj kojeg Snow dijeli u tri etape: 1949—52, to je etapa »oporavka i rehabilitacije«; 1952—57, prvi petogodišnji plan i 1957—62, drugi petogodišnji plan. U prvoj etapi izvršena je agrarna reforma i ratom opustošena zemlja donekle je oporavljena. 1953. vlada je provela plansku privredu, poljoprivreda je bila kolektivizirana a različita poduzeća nacionalizirana. Investiranje države u toku realizacije prvog i drugog petogodišnjeg plana bilo je ogromno. Od 1953—57. »Kina je investirala 19 000 000 000 dolara u izgradnju novih objekata što je iznosilo 23 dolara na svakih 100 dolara nacionalnog dohotka« (str. 159). Državnim budžetom osigurane su sedam puta veće investicije za industriju nego li za poljoprivredu i šumarstvo. Bez obzira na sva ova ogromna ulaganja Kina je još uvijek veoma zaostala zemlja i njen životni standard je veoma nizak. Izlažući tako obilje podataka i izvornog materijala o značajnim etapama dinamičnih odnosa, autor je uspio da nam prezentira njezne ekonomske uspjehe koji se ne mogu negirati unatoč »padu proizvodnje u toku velikog skoka«. Snow je također vrlo precizno izložio i druge uspjehe Kine, počevši od prosvjete, nauke, kulture i životnog standarda, pa do zdravstva i drugih oblasti života. Na bazi obimnog, raznovrsnog i veoma interesantnog materijala Edgar Snow nas vodi u daleku Kinu. »Kina je još uvek Kina, civilizacija je još uvek kineska, ali ništa od novog nije dovršeno. Sve je u prelaznoj fazi, a često se čini kao da prelazni period jedino i postoji. Decenija pedesetih godina doživela je dublje promjene nego bilo koja druga epoha u kineskoj istoriji, još od vremena kada je Čin Si Huandi završio Kineski zid, dva veka pre Hrista« (str. 143).

Sasvim je razumljivo da autor kritički prilazi pojedinim procesima i promjenama koje se zbivaju u Kini, ali gotovo uvijek pokušava da nađe neko objašnjenje u cilju tačnijeg sa-

gledavanja ove složene problematike. Iako Snow gaji neskrivene simpatije prema napaćenom kineskom narodu, on veoma uvjerljivo ukazuje na mnogo pretjerivanja, kao npr. u slučaju narodnih komunala. Snow ne stvara nikakve opće zaključke, već ostavlja čitaocu da sam, na osnovi vlastitog razmišljanja dođe do odgovora na različita i mnogobrojna pitanja. Snow uokviruje zbivanja svoje studije razdobljem prije »kulturne revolucije«, kada je Kina pokušala pronaći put i izlaz iz bijede, zaostalosti i konzervativnog društva u kome je živjela decenijama, vjerujući u mogućnost preobražaja društva u jedan svijet u kome će svaki čovjek biti slobodan. Kod Snowa se ne naslućuju sve one dileme protivurječnosti koje će se roditi u vrijeme »kulturne revolucije«. No to ništa ne umanjuje vrijednost ove knjige, bogate činjenicama, vlastitim impresijama i velikom autorovom sposobnošću u prezentiranju izvornog materijala. U cjelini gledamo, ovo djelo je veoma koristan istraživački rad i može poslužiti kao solidna osnova za daljnja istraživanja svima onima koje interesira ova daleka azijska zemlja.

Stefica Deren

ATLE GRAHL-MADSEN, THE
STATUS OF REFUGEES IN
INTERNATIONAL LAW,
DIO I: REFUGEE CHARACTER

A. W. Sijthoff, Leyden, 1966.

Prvi svezak djela Atle Grahl-Madsena o pravnom položaju izbjeglica u međunarodnom pravu zaslužuje poseban prikaz, ne samo zbog njegovog velikog opsega (500 str.), već i zbog cjelovitosti teme koja je u njemu obrađena i posebne vrijednosti načina kojim joj je pisac pristupio. U ovom dijelu autor razgraničava pojam »međunarodnog, političkog položaja izbjeglice« od drugih kategorija osoba (ekonomskih emigranata, osoba bez državljanstva), analizira postojeće ugovorne definicije izbjeglica i opisuje postupak stjecanja i gubitka statusa izbjeglice. U drugom dijelu bit će opisana pravna

priroda azila i opća zaštita izbjeglica. Treći dio odnosi će se na pojedinačni opis prava i dužnosti izbjeglica, te na neke posebne grupe izbjeglica, (npr. izbjeglice pomorce).

Vrijednost metode, kojom je Grahl-Madsen pristupio obradi pitanja izbjeglica, najuočljivija je kad to djelo usporedimo s nekim drugim monografijama o istom problemu. Nameće nam se usporedba s djelom Bolesta-Koziebrodzkog (*Le droit d'asile*), koje je u izdanju istog izdavača izašlo prije nekoliko godina. To je vrlo dobro dijelo koje čitaoca informira o problemima vezanim uz azil, na temelju tekstova međunarodnih ugovora, misli drugih pisaca i zaključaka samog autora. Međutim, Grahl-Madsen je te uobičajene elemente svakog rada o međunarodnom pravu provjerio pomoću neuobičajeno velikog broja odluka međunarodnih i nacionalnih organa. Radio je, skoro dvije godine, u Uredu visokog komesara Ujedinjenih naroda za izbjeglice i u potpunosti je ispitao rad međunarodnih tijela za zaštitu izbjeglica i velik broj internih presuda koje se odnose na izbjeglički status. Time je izbjegao mogućnost površnih zaključaka, do kojih se često dolazi samim umovanjem o odredbama međunarodnih ugovora, bez dovoljnog poznavanja međunarodne prakse.

Sistem izlaganja problematike definiranja izbjeglice i stjecanja izbjegličkog statusa, Grahl-Madsen temelji na Konvenciji o pravnom položaju izbjeglica, koja je potpisana u Ženevi, 28. srpnja, 1951. godine, a koja danas obavezuje 55 država. Definicije ranijih ugovora ne razmatraju se podrobnije, već samo u okviru nove Konvencije, koja priznaje status izbjeglice onim osobama, koje su taj status uživale već na temelju prijašnjih ugovora.

Najdetaljnije je razmotrena ženevska definicija (Osoba koja traži priznanje statusa izbjeglice mora se nalaziti izvan zemlje svog državljanstva ili ranijeg redovnog boravišta, uslijed događaja koji su se zbili prije 1. siječnja 1951, a onemogućeno joj je da se u tu zemlju vrati, ili se u nju ne želi vratiti, jer se opravdana boji da bi mogla biti progonjena zbog razloga rase, vjere, narodnosti, pri-

padnosti određenoj društvenoj grupi ili zbog političkog uvjerenja). Autor je ispitao i postupak po kojem pojedine države primjenjuju odredbe Konvencije o priznavanju statusa izbjeglice. Mora mu se zamjeriti što je taj prikaz ograničio samo na neke zapadnoevropske države.

Navodi se i velik broj slučajeva u kojima osobe, koje udovoljavaju ženevskoj definiciji, ne mogu uživati status političkih izbjeglica, jer se radi o počiniteljima zločina protiv mira, ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti, težeg nepolitičkog krivičnog djela ili djela protivnog ciljevima i načelima Ujedinjenih naroda. Pisac je posebno opisao i slučajeve u kojima se gubi status izbjeglice, zbog prestanka postojanja jednog od uvjeta iz definicije Ženevske konvencije, kao i okolnosti protezanja međunarodne zaštite i na članove obitelji izbjeglice.

Ne možemo se u kratkom prikazu upustiti u opis slučajeva koji iznosi Grahl-Madsen, niti u prepričavanje svih zaključaka do kojih dolazi u svojoj opširnoj knjizi. Ograničit ćemo se samo na primjedbe o nekim njegovim stajalištima.

Iz navedene definicije Ženevske konvencije vidi se da se njene odredbe primjenjuju samo na osobe koje su postale izbjeglicama zbog događaja koji su se zbili prije 1. siječnja 1951. godine. Ta se odredba opravdano tumači tako, da neki događaj do kojeg je došlo prije 1951. godine, može proizvoditi učinke i mnogo godina nakon tog datuma. Međutim, Grahl-Madsen ne zahtijeva istraživanje okolnosti svakog pojedinog slučaja, već pravi načelne razlike prema društveno-ekonomskoj pripadnosti država o čijim se političkim zbivanjima radi. Tako se, po njegovu mišljenju, i žrtve kasnijih događaja u Istočnoj Evropi mogu podvesti pod okvir Konvencije, ali to proširenje ne bi vrijedilo i za izbjeglice iz vremena alžirskog rata (str. 170).

Knjiga Grahl-Madsena (kao i većina ostalih djela o izbjeglicama) ograničava se, uglavnom, na iznošenje pravila ugovornog međunarodnog prava. Svi su dosadašnji međunarodni ugovori definirali izbjeglice samo zato da odrede krug ljudi na koje se primjenjuju njihove odred-

be. Iz toga Grahl-Madsen zaključuje, da nema opće usvojene definicije izbjeglice u običajnom međunarodnom pravu, i da se o izbjeglicu u pravnom smislu može govoriti »samo u kontekstu određenog pravnog instrumenta« (str. 73). Mogli bismo se složiti s autorom, da do sada nije bilo većih teoretskih napora da se rasprave elementi jedne opće definicije. Međutim, sigurno je da postoji potreba da se provjeri postojanje jedne takve definicije, a pitanje je ne ponavljaju li se u ugovornom pravu dovoljno često uvijek isti elementi, da to omogućuje stvaranje definicije općeg običajnog prava. Potreba postupku sa svakom političkom izbjeglice očituje se u tome što postoje pravila općeg običajnog prava o postupku sa svakom političkom izbjeglicom (npr pravila o zabrani izгона, o azilu), a i neki međunarodni ugovori o položaju izbjeglica ne sadrže vlastite definicije, niti upućuju na definiciju nekog drugog ugovora. Mogućnost iznalaženja opće definicije izbjeglice vidimo u tome, što se neki uvjeti za priznavanje izbjegličkog statusa ponavljaju u svim predratnim i postojećim ugovorima (npr. nepostojanje zaštite nijedne države, opis »političkih« razloga za prekid), a nalazimo ih i u nacrtu Rezolucije o pravnom položaju apatrida i izbjeglica, izrađenom u Institutu za međunarodno pravo 1936. godine. Moglo bi se, čak, tvrditi da definicija izbjeglice iz Ženevske konvencije, lišena vremenskog i geografskog ograničenja na osnovu Protokola iz 1967. godine, predstavlja kraj jednog neobičajenog i dugog postupka kodifikacije o tom pitanju.

S velikim zanimanjem očekujemo sljedeće dijelove knjige Grahl-Madsena, jer će u njima biti raspravljena spornija pitanja od onih što su vezana uz stjecanje izbjegličkog statusa, (npr. pravo i dužnost pružanja azila). Smatramo propustom što pojedini dijelovi izlaze u velikim vremenskim razmacima. Međunarodno »zakonodavstvo« i praksa brzo se mijenjaju, te već danas neka poglavlja prve knjige gube značaj. Ta se primjedba, u prvom redu, odnosi na posljedice brisanja roka od 1. siječnja 1951, i mogućnosti ograničenja primjene Ženevske konvencije samo

na evropske izbjeglice. Protokol iz 1967. godine obvezuje već dvadesetak zemalja, te će se u budućim raspravama mnogo pažnje morati posvetiti problemima koje će, sigurno, izazvati istodobna primjena neizmijenjene Konvencije za jedan krug država i odredaba revidiranih Protokolom, za drugi.

Budislav Vukas

DVIJE NOVIJE KNJIGE O
TRŠCANSKOM PITANJU
JEAN-BAPTISTE DUROSELLE

LE CONFLIT DE TRIESTE
1943—1954 BRUXELLES,
1966. str. 640

Jean-Baptiste Duroselle, profesor na Sorbonni i direktor Centra za ispitivanje međunarodnih odnosa u Parizu, objavio je 1966. godine obimnu i zapaženu knjigu o tršćanskom pitanju.

Knjiga koja obuhvaća ukupno 640 strana, podjeljena je na tri dijela. Prvi, uvodni dio govori o zemljopisnim i povijesnim korijenima tršćanskog sukoba. U uvodu pisac iznosi talijansku i jugoslavensku argumentaciju o tom pitanju, i to u svim njenim bitnim aspektima: povijesnom, geografskom, ekonomskom i političkom. U drugom dijelu, daje nam opširni povijesni pregled tršćanske krize, počevši od 1943. god. do rješenja sukoba 5. listopada 1954. Taj dio je pisan pretežno faktološki — pisac nam pregledno iznosi sve bitne činjenice spora u njihovoj uzročnoj povezanosti. Pratimo razvoj krize oko Trsta početkom 1945. godine za vrijeme trajanja rata, odnosno u razdoblju oslobađanja Julijske krajine od strane NOV Jugoslavije; zatim u periodu izrade mirovnog ugovora; prve otpore primjeni mirovnog ugovora. Dalje se izlažu međunarodni odnosi nakon 1947. i stvaranje uvjeta za pojavu Tripartitne deklaracije o aneksiji zone A u STT Italiji, te prekid odnosa između Jugoslavije i Kominforma. Razdoblje bilateralnih pregovora o rješenju pograničnog spora između Italije i Jugoslavije. Septembarsku krizu od 1953. godine i konačno rješenje sukoba 1954. godine. Pisac je imao uvid u arhive talijanskog i jugoslaven-

skog ministarstva vanjskih poslova, a intervjuirao je i 60 talijanskih i jugoslavenskih ličnosti te odovornih rekonstrukciji prave atmosfere i detaljnoj analizi pojedinih planova učesnika sukoba. Pisac je uložio znatan napor da zajedno sa suradnicima prouči i mnogobrojne štampane izvore — dokumente vlada, štampu a posebno pak i gotovo svu polemičku literaturu. To mu je omogućilo da je u svakoj fazi sukoba mogao upoređivati akcije vlada i reakcije javnog mnijenja na službenu politiku. Obzirom na veliki sabrani dokumentacioni materijal pisac nam u ovom djelu iznosi i mnogo, do sada nepoznatih podataka o tršćanskoj krizi.

Treći dio Duroselleove knjige predstavlja veoma zanimljivu teorijsku studiju. U prvom poglavlju pisac iznosi teoriju o međunarodnim sukobima; u drugom poglavlju govori o strategiji i taktici vođenja sukoba; u trećem o subjektivnim elementima sukoba tj. o državicima koji u njima učestvuju, te o objektivnim elementima iz kojih oni narastaju, kao što su: ekonomika, nacionalni osjećaji i demografska evolucija. U četvrtom, i posljednjem poglavlju, pisac analizira uvjete pod kojima može doći do realnog rješenja jednog međunarodnog spora. Obzirom na historijska iskustva tršćanskog sukoba pisac se posebno zadržava na pitanju uzajamnog nepovjerenja država u sporu, te na prednostima »tihu diplomacije« u stišavanju sukoba.

Rad prof. Durosella je i povijesna i politološka studija. Na osnovu detaljnih i objektivnih utvrđivanja povijesnih situacija, pisac u trećem dijelu nastoji da izvuče opće teoretske zaključke o prirodi, toku, motornim snagama i mogućnostima rješavanja pojedinih međunarodnih sukoba. Aplicirajući analizu međunarodnog sukoba na sukob oko Trsta i čitave Julijske krajine, pisac nam objektivno i naučno solidno fundirano ukazuje na uzroke, razvoj i metode rješavanja te krize. Rad završava optimističkom konstatacijom pisca, da godine koje su prošle nakon rješavanja sukoba oko Trsta pokazuju da su i jugoslavensko i talijansko javno

mnijenje u velikoj većini prihvatili tršćanski sporazum kao bazu za razvoj dobrosusjedskih odnosa između Slovenije i Italije. Pisac je u detalju analizirao situacije u kojoj se spor oko Trsta nastao, te posebno situacije u kojoj se taj spor razvijao do svoje kulminacije u jesen 1953. godine. U tome je i posebna vrijednost rada ovog priznatog analitičara savremenih međunarodnih odnosa.

U prilogu je dodano deset geografskih karata i grafikon razvoja robnog prometa Trsta u razdoblju od 1901. do 1938. god. Zatim kompletna bibliografija — predmetno razvrstana, te osobno kazalo koje veoma olakšava snalaženje u obimnoj dokumentaciji koju knjiga sadrži.

Nada Sokolić Jaman

JANKO JERI:

TRŽAŠKO VPRAŠANJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

(Tri faze diplomatskega boja)
Ljubljana 1961.

Problemi koje je nametala diplomatska borba za novu granicu između Jugoslavije i Italije česti su sadržaj mnogobrojnih radova jugoslavenskih, talijanskih i drugih autora. Najbrojnija literatura o tom kompleksnom pitanju koje je imalo i široki međunarodni značaj tretira njegove faze do sklapanja mirovnog ugovora s Italijom 10. veljače 1947. godine. Međutim, o daljnjem razvoju tršćanskog pitanja, odnosno od 1947. do konačnog rješenja o jugoslavensko-talijanskoj granici 1954. godine pisano je vrlo malo. Opširnih i iscrpno dokumentiranih rasprava o cjelokupnom tršćanskom problemu u našoj historiografiji i nema. U tom smislu čini iznimku knjiga slovenskog naučnog radnika dr. Janka Jerija koji je inače poznat našoj javnosti po svojoj publicističkoj djelatnosti iz tog područja. Koristeći dostupne izvore, dokumente i literaturu objavljenu u obje direktno zainteresirane zemlje, te memoarske zapise nekih protagonista koji su neposredno sudjelovali u rješavanju

jugoslavensko-talijanskog spora, pisac je nastojao da rekonstruirao sve bitne elemente razvoja i rješavanja tzv. tršćanske krize. U predgovoru knjige pisac naglašava da je nastojao izvršiti samo pokušaj sistematizacije do sada poznate građe i tako zaokružiti pregled rješavanja tog pitanja nakon II svjetskog rata. Smatramo da je autor u tom svom pokušaju uspio, te da je svojim radom znatno proširio bazu za daljnje proučavanje naše nedavne prošlosti.

Knjiga koju ovdje predstavljamo podijeljena je u četiri dijela. Prvi, uvodni dio pod naslovom Tržaško vprašanje in jugoslovansko-italijanski odnos 1914—1941 (Tršćansko pitanje i jugoslavensko-talijanski odnosi) govori u bitnim crtama o talijanskoj nacionalističkoj i irendentističkoj politici koja je već u prvim danima I svjetskog rata ukazivala na »dvoličnu igru« talijanske diplomacije između Centralnih sila i Antante. Prilazeći Antanti Italija je dobila garanciju da će ostvariti svoje aspiracije na Jadranu. Stoga talijanska delegacija na Versailleskoj mirovnoj konferenciji i nije htjela odstupiti od svojih teritorijalnih zahtjeva. S druge strane Pašičeva vlada koči rad Jugoslavenskog odbora i nastoji da Srbija dobije reputaciju osloboditelja i ujedinitelja jugoslavenskih zemalja. Revolucionarna gibanja s jedne i druge strane Soče i strah od njih zahvatio je ne samo građanske nego i social-demokratske stranke obiju zemalja, i ubrzo talijansku okupaciju Trsta. Stav američkog predsjednika W. Wilsona da granica između Italije i Jugoslavije bude rijeka Soča, kasnije je korigiran na štetu jugoslavenskih naroda. Britanska i francuska diplomacija vezana obavezom Londonskog pakta prema Italiji u daljem pregovaranju sve otvorenije podržavaju talijanske zahtjeve. Nejedinstvenost stava jugoslavenske delegacije i pritisak britansko-francuske diplomacije, te kasniji pritisak i akcije talijanskih fašista dovode do znatnog gubitka slovenskog i hrvatskog nacionalnog teritorija. Pisac naročito ukazuje na asimilacijsku politiku fašističkog režima u Julijskoj krajini koja je trebala poslužiti ta-

lijanskom imperijalizmu u daljem prodiranju na Balkan.

Pisac je podijelio događaje oko Trsta u tri faze. U prvoj fazi opisuje rješavanje tršćanskog pitanja, odnosno diplomatsku borbu za novo razgraničenje između Italije i Jugoslavije u razdoblju od godine 1945. do 1947. Pri tom u I poglavlju čini kronološku digresiju navodeći najvažnije probleme, značajne za ovu temu, od 1941. do 1945. godine. Otvoreno tršćansko pitanje postaje u periodu priprema mirovnog ugovora s Italijom nakon II svjetskog rata jedno od značajnih pitanja na kojem su zaoštrevani odnosi među velikim savezničkim državama. Iznoseći problematiku pripremnih konferencija, konferencija Savjeta ministara vanjskih poslova četiriju sila kao i same Mirovne konferencije u Parizu, pisac ukazuje prvenstveno na međunarodne političke odnose tog razdoblja u kojima pitanje Trsta i jugoslavensko-talijanske granice poprima međunarodni značaj. S obzirom na brojne događaje i obimno korištenje dokumentacije i literature ovaj dio predstavlja i pretežni dio cjelokupnog rada. U njemu je izvršena veoma dobra analiza spora, i uzroka kompromisnih rješenja. Druga faza odnosi se na rješavanje tršćanskog pitanja nakon stupanja na snagu mirovnog ugovora s Italijom 15. rujna 1947. godine. U tom razdoblju do listopada 1953. godine, pisac također naglašava odnose među velesilama i u tom okviru nam iznosi metode i način rješavanja tršćanskog pitanja. Glavna problematika ovog razdoblja jesu događaji oko imenovanja guvernera za Slobodni teritorij Trsta, te bilateralni pregovori susjednih država, kao i pokušaj da se pitanje Trsta riješi mimo Jugoslavije.

Treća faza je razdoblje listopada 1953. do 5. listopada 1954. godine kad tršćansko pitanje dolazi do konačnog rješenja. Otpor Jugoslavije da se pitanje Trsta jednostrano riješi i spremnost da brani jugoslavenske interese u STT spriječili su da Jugoslavija nije postavljena pred gotov čin priključenja zone A STT Italiji. U toj fazi se završava evolucija rješavanja tršćanskog pitanja od jednostranog diktata do prihvaćanja metoda neposrednog sporazumije-

vanja, koje su otvorile nove perspektive jugoslavensko-talijanskih odnosa.

Knjiga je opremljena sa nekoliko geografskih i demografskih karata, te otografijama mjesta u Julijskoj krajini i dr. U prilogu je Memorandum o suglasnosti između vlade Italije, Ujedinjene kraljevine, Sjedinjenih američkih država i Jugoslavije o Slobodnom teritoriju Trsta od 5. listopada 1954. s priložima, te Pravilnik jugoslavensko-talijanskog odbora za pitanje zaštite etničkih manjina.

Uprkos nedorečenosti i manjkavosti u radu koje su prisutne jedino zbog nedostupnosti mnogih diplomatskih arhiva, rad dr. Janka Jerija u svakom slučaju predstavlja značajni doprinos u naučnom istraživanju naše i opće svjetske diplomatske povijesti. Stoga je Cankareva nagrada za 1959. godinu koja je između ostalih naših naučnih radnika predana i piscu ove knjige bila potpuno opravdana zasluga za njegov trud.

Nada Sokolić Jaman

MIHAJLO POPOVIC

PROBLEMI DRUSTVENE STRUKTURE

Kultura, Beograd 1968.

Struktura društva postaje sve češće predmet socioloških preokupacija. Takva učestalost je stvorila mnogobrojne teoretske orijentacije, teoretske sisteme i pristupe tom problemu. Premda takva raznovrsnost obogaćuje sociološku disciplinu, ona stvara velike teškoće pri izučavanju društvene stvarnosti. Taj problem su uočili mnogi sociolozi, a među njima su se javili i oni koji su ga nastojali riješiti ili barem dati doprinos njegovom rješenju. Među pionire sociološke sinteze, često divergentnih socioloških orijentacija, treba ubrojiti i autora knjige »Problemi strukture društva«, profesora beogradskog univerziteta Mihajla Popovića.

Knjiga je komponirana tako da predstavlja osnovne dimenzije strukture društva i glavne vidove njego-

ve realizacije. Sadrži dvostruku namjenu, teoretsku analizu i udžbeničku sintezu. Autor je sretno izbjegao jednostranostima u koje se upada prilikom ovakvog kombiniranja. Po sociološkom značenju, prvi aspekt — teoretska analiza, nosi prevagu nad drugim. Kad ne bi bilo one prve koja daje posebnu vrijednost ovoj knjizi, onda bi mogli žalosno konstatirati pojavu još jednog prosječnog udžbenika koji bi, ipak, bio nešto originalniji u odnosu na ostale dogmatski impregnirane udžbenike sociologije.

Teoretska značajnost proizlazi prvenstveno iz razlikovanja sociološkog sagledavanja društvene stvarnosti na »opći naučni pristup« i na »teorijski sistem ili orijentaciju«. Za autora je »opći pristup misaona tačka posmatranja i analize sa koje se vidi određeno polje ili oblast naučnih problema koji se izdvajaju od ostalih u cilju teorijskog objašnjenja. Teorijski sistem ili orijentacija, ukoliko teorija nije dovoljno sistematizovana, jeste određen manje ili više povezan skup opštih principa kojima se nastoji da se objasne elementi i odnosi u okviru određenog polja teorijskog posmatranja« (str. 20). Koliko god ova distinkcija, na prvi pogled, izgledala nevažna, ona je, kako kaže autor, »toliko važna da se bez njenog kritičkog razumevanja ne može dovoljno jasno sagledati daljnji razvoj sociološke teorije« (str. 16). Ta se značajnost, kako navodi autor, najbolje vidi prilikom interpretacije i korištenja danas vodećeg teoretskog pravca u sociologiji, funkcionalizma. Premda postoje tri različita vida interpretacije funkcionalizma (oni koji ga odbacuju — Guldner, oni koji ga izjednačavaju sa sociologijom — Parsons, Dejvis i Merton, i oni koji ga nastoje prevazići, povezujući ga s družim pravcima — Van Den Berge i Mihajlo Đurić), za svih njih je karakteristično nepostojanje razlikovanja funkcionalizma kao općeg teorijskog pristupa i funkcionalizma kao teorijskog sistema ili teorijske orijentacije. »U stvari, termin funkcionalizam odgovara jedino kao naziv za funkcionalističku teoriju, a ne i kao termin koji bi označavao funkcionalnu analizu, odnosno funkcionalni pristup

sociološkim problemima uopšte. Ova analiza, kao pristup sociološkim problemima, je šira od svakog »izma«. Ona, uopšte, znači određeni naučni prilaz pitanjima strukture i funkcionisanja društvenog sistema, i kao takva, a priori, nije nužno ni funkcionalistička, ni marksistička, niti nešto treće. Ona, naime, može postati jedno, drugo ili treće u zavisnosti od toga koja se teorija primjenjuje radi objašnjavanja strukturalnih elemenata i odnosa u okviru datog društvenog sistema« (str. 19).

Pored velikih nedostataka funkcionalističke teorije, funkcionalna analiza ima ograničenja koja je spriječavaju da postane sveobuhvatna. Budući da funkcionalna analiza kao svoj referentni okvir uzima, uglavnom, globalni društveni sistem, koji je najčešće ograničen prostorno i vremenski, to sva ispitivanja zasnovana na funkcionalnoj analizi ne prelaze određene vremenske i prostorne okvire. Kako »funkcionalni pristup podrazumeva analizu odnosa između strukturalnih elemenata sa gledišta njihovog dejstva na globalni društveni sistem« (str. 26) i kako funkcionalističke teorije »uglavnom jednostrano usmjeravaju pažnju na proučavanje pozitivnih efekata strukturalnih elemenata i procesa na društveni sistem« (str. 26), to funkcionalni pristup nije sveobuhvatan i jedini.

Opća sociološka teorija traži kompleksno objašnjenje društvenog života. Ta kompleksnost se nadopunjuje, pored funkcionalnog pristupa, historijskim i antropološkim pristupom. »Sa gledišta funkcionalne analize kriterijum funkcionalnosti je globalni društveni sistem, dok predmet ocene funkcionalnosti nije ovaj sistem u celini, već društvene ustanove, procesi ili pojedini mehanizmi kao delovi socijalnog sistema. Sa stanovišta istorijske analize, predmet ocene funkcionalnosti je globalno društvo, a kriterijum za ovu ocenu su istorijski uslovi postojanja i razvijanja globalnih društava« (str. 28—29). Antropološki pristup polazi od čovjeka i njegovog mjesta u društvu. »Dok za funkcionalistički orijentisanog sociologa postavlja se samo problem čovekovog prilagođavanja društvu, za antropološki usme-

renog sociologa javlja se, pre svega, pitanje prilagođavanja društva čoveku njegovim potrebama i potencijama« (str. 32). Marks je u svojim radovima koristio sva tri pristupa, a naročito mu je značajan antropološki pristup, gdje navodi da je ljudska suština »sveukupnost društvenih odnosa« (Teze o Foerbachu).

Prethodna razmatranja autor zaključuje slijedećim riječima: »Opšta sociološka teorija ne može da se izgradi samo na osnovu jednog naučnog pristupa, bilo funkcionalnog, istorijskog ili antropološkog. Ako jedan pristup nije dovoljan, još manje je dovoljna teorijska orijentacija koja je formirana, obično, na problemima i kategorijama jednog pristupa. Funkcionalizam nije prihvatljiv, ne samo zato što je jednostran teorijski sistem nego i zato što se razvio u okviru samo jednog pristupa. Da bi se izgradila opšta sociološka teorija, nije dovoljno ostati na funkcionalnoj analizi društvene strukture. U tu svrhu neophodna je komplementarna primena istorijske i antropološke analize i odgovarajućih teorijskih objašnjenja« (str. 33).

U daljnjoj analizi autor raščlanjuje pojmove »strukture« (»stabilna celina odnosa između elemenata jedne stvari«), »funkcije« (»odnosa zavisnosti« — matematički, »dejstva jedne pojave kao dela na ceo strukturalni sistem«) i »uzročnosti« (»odnosa između dve ili više pojave od kojih jedna izaziva nastanak druge«). Za socijalnu strukturu smatra da se može promatrati na tri nivoa: općedruštveni — »opća struktura globalnog društvenog sistema«, formacijski — »sastav i osobina određenih istorijskih tipova društava, tj. društvenoekonomskih formacija« i konkretno — »struktura određenog konkretnog društva«) i kroz dva vida, opće i posebne ili parcijalne društvene strukture (demografska, profesionalna, klasna, politička i kulturno-idejna).

Budući da je svaka klasifikacija izvjestan riziko i predstavlja na neki način ostvarenje pretpostavljenih ciljeva, to je i autor ušao u taj riziko. Međutim, mora se primjetiti kod ovakvog raščlanjivanja da autor ne pravi razliku između strukture društva i socijalne strukture, (ili dru-

štvene slojevitosti) jer je i socijalna struktura jedna značajna dimenzija društvenog života. Isto tako, pobliže ne određuje gornju klasifikaciju društvenih struktura, tako da se ne vidi npr. kakva je i u čemu je razlika između opće i posebne strukture društva.

Raščlanjujući problem funkcionalnosti, autor naglašava pozitivni značaj Mertonovog razlikovanja na »manifestnu« i »latentnu« funkciju, ali time funkcionalizam nije prebrodio svoje temeljne nedostatke koji su uočeni u zadnjih deset godina a izražavaju se kroz uvođenje pojma »disfunkcije«, čime se u nekom društvenom sistemu priznaju i negativna ponašanja, takva koja ne djeluju na integraciju društvenog sistema. Za Mertona ovaj pojam treba da posluži »kao analitičko sredstvo za proučavanje socijalne dinamike«, međutim, za sociologiju ovo znači susret sa vrhunskim marksističkim sociološkim dostignućima, s problemima društvenog konflikta, suprotnosti, klasa i klasnih antagonizama. »Bez primene ovih koncepata koje su klasici marksizma posebno razvili, funkcionalna analiza ostaje na nivou koji je teorijski jednostran i obično konformistički usmeren« (str. 57).

Analizirajući odnos funkcionalnosti i uzročnosti, gdje inače postoje različita shvaćanja (da su isto, da su sa svim različito i da je funkcionalnost oblik uzročnosti), autor zaključuje: »Funkcionalni odnos je odnos između delovanja neke pojave ili procesa kao dela, s jedne strane, i egzistencije odgovarajućeg kompleksa, s druge, koji je celina u odnosu na tu pojavu ili proces. Otuda se funkcionalni odnos javlja kao »smislaona veza« između celine i dela. Uzročni je odnos, međutim, veza između bar dve pojave, pri čemu jedna izaziva nastanak druge, bez obzira na to da li je jedna pojava deo ili celina druge i da li njeno uzročno delovanje ima pozitivan ili negativan efekt, tj. da li ima ili nema određenog smisla sa gledišta egzistencije datog kompleksa kao celine« (str. 62). Ipak, veći utjecaj ima uzročnost na funkcionalnost, nego obratno, jer uzročnost često izaziva »poremećaje« u funkcioniranju društvenog sistema. »Zato je posle

značajnih promena neophodno iznova ustanoviti strukturu i funkcionalnu ravnotežu društva. Istorijska dimenzija društva i uzročne promene u njoj nalaze se u stalnom osciliranju između perioda poremećaja i perioda uspostavljanja funkcionalne ravnoteže društvenog sistema« (str. 62). Teško bi se mogla prihvatiti ova konstatacija o »oscilirajućem« karakteru društvenog kretanja, koji pomalo daje statični karakter društvenom razvoju. Ovdje autor pada pod utjecaj funkcionalnog ekvilibrizma, što nije opća karakteristika njegove sociologije.

U odjeljku društvena zakonitost i društvena pravila, autor kritizira naturalističke (svođenje kretanja na prirodne zakone i negiranje društvenih) i psihologističke (uvjetovanost društvene zakonitosti ljudskom spoznajom) koncepcije društvene zakonitosti. Određujući društvene zakone »kao istorijski nužne tendencije razvitka ljudskog društva« (str. 76) koji su uvijek određeni, relativno stalni, suštinski odnosi između pojava, autor naglašava da se društveni zakoni ne mogu svesti na statističke pravilnosti. Statističke pravilnosti mogu izraziti samo stupanj manifestacije neke zakonitosti, tj. stupanj vjerovatnoće da će se ove zakonitosti dogoditi u datom broju slučajeva.

U slijedeća četiri poglavlja autor razmatra osnovne dimenzije ljudske društvenosti. To su društvene djelatnosti, odnosi, grupiranje i diferenciranje.

Svaku društvenu (pa i nedruštvenu) djelatnost karakterizira trošenje energije i postizanje nekog cilja. Pored ove dvije determinante, društvenu djelatnost karakterizira svjesna usmjerenost koja daje posebne karakteristike ljudskoj djelatnosti. Svjesna usmjerenost uvjetovana je izgrađenom svijesću, stečena učenjem, izgrađenošću historije i neprekidnom interakcijom čovjeka i sredine. U tom smislu društvenu djelatnost karakteriziraju četiri elementa: čovjek (akter), uvjeti, predmet i sredstva, vrijednosti i norme. Do ovih elemenata autor dolazi analizom i usporodbom osnovnih elemenata društvene djelatnosti kod Marksa, Parsonsa, Mertona i Kingsli Dejvisa. Za svih njih postoji velika sličnost u broju i

karakteru elemenata. Suštinske razlike postoje između objašnjenja međusobnih odnosa pojedinih elemenata društvene djelatnosti. Dok marksistički pogled određuje odnos čovjeka prema sredstvima, građansku sociologiju određuju norme i vrijednosti.

Društveni odnosi predstavljaju interakciju (međudejstvo) dva i više lica. Naglasak je na aktivnosti i uzajamnosti, na uzajamnoj aktivnosti. Na ovaj način nisu vidljive razlike između odnosa i djelatnosti. Određenje društvenih odnosa u građanskoj sociologiji pretežno je individualističkog i psihološkog karaktera. Ove karakteristike proizlaze iz Veberovog određenja društvenih odnosa kao »procesa djelovanja sa svijesću o drugima i kao prilagođavanje svojih odgovora načinu na koji drugima odgovaraju« (str. 123). Veber određuje društvene odnose kao »verovatnoću da će se, na neki način, delovanja ostvariti, bez obzira na čemu se osniva ova verovatnoća« (str. 123). Autor ne prihvaća ovakvo određenje odnosa. U suštini vjerovatnoće nalaze se drugi movensi. »Sociološki gledajući u osnovi vjerovatnoće da će se djelovati na određeni način i da će doći do odgovarajućih socijalnih dodira, nalazi se društveno-istorijska nužnost, koja se manifestira u obliku postojeće socijalne strukture i izrasta iz neophodnosti zajedničkog delovanja radi zadovoljenja ličnih i društvenih potreba« (str. 125).

Društvene grupe su za autora manji ili veći broj individua, međusobno povezanih trajnim ili povremenim odnosima. Do grupiranja dolazi zato, što »na udružen, povezan način ljudi nastoje da zadovolje neku svoju potrebu, ili pak potrebe nastaju usled zajedničkog života u grupi« (str. 150). Diferenciranje društvenih grupa autor vrši na osnovi glavnih tipova društvenih odnosa zbog kojih ljudi stupaju u određene kontakte. Tako se formiraju tri tipa grupiranja: na osnovi obavljanja neke zajedničke djelatnosti, na osnovi pripadnosti zajedničkom porijeklu, i prema nekim zajedničkim sklonostima i težnjama. Prve su grupe zajedničkih uloga, druge su grupe zajedničkih položaja, treće su privremene ili neorganizirane grupe.

Ovakva klasifikacija ima neke izvorne karakteristike, jer dosta odudara od opće prihvaćenih kriterija diferenciranja (funkcionalnosti, organiziranosti, tip odnosa itd). U daljnjem tekstu autor analizira neke vrste grupiranja, kao što su brak i porodica, tipove naselja i etničke grupacije.

U svakom društvu postoje različiti oblici diferenciranja. Sociološki najznačajnije diferenciranja je diferenciranje na različite društvene slojeve. Društveni slojevi se konstituiraju na osnovi (1) sličnog društvenog položaja, kojeg karakterizira sličnost u (a) raspodjeli ekonomske moći, (b) u raspodjeli materijalnih i duhovnih vrijednosti i (c) društvenog ugleda; (2) zajedničkih interesa, (3) sličnih društvenih uvjeta i (4) zajedničkih psiholoških i kulturnih karakteristika. Na osnovi takvih karakteristika pojedinci u društvu tvore relativno čvrste društvene slojeve. S obzirom na stupanj unutrašnje povezanosti, homogenosti, otvorenosti i slobode pojedinca razlikujemo kroz historiju slijedeće oblike slojevitosti: kaste, staleži i klase.

Klase su za autora uži pojam od sloja (»sloj označava sve socio-ekonomske grupacije koje zauzimaju različita mesta u strukturi globalnog društvenog sistema, između kojih postoje odnosi bitne društvene nejednakosti... klasa je najznačajniji oblik socijalnog stratuma«, str. 193), i predstavljaju jedan najkarakterističniji vid socijalne stratifikacije kroz historiju. Iako ne eksplicite, ali implicite je vidljivo da su klase karakteristične za kapitalizam, staleži za feudalizam, a kaste za robovlasništvo.

Ovakva tipologija dolazi naročito do izražaja, kad autor postavlja pitanje: ima li klasa u socijalizmu? »Ako značenje pojma klase uzmemo tako široko da ga izjednačujemo sa terminom »sloj uopšte«, tada je klasa svaka grupacija koja ima posebno mjesto u sistemu raspodele društvene moći, materijalnih i drugih vrednosti i posebno ugleda, bez obzira na druga obeležja. U tom slučaju bi bili posebne klase ne samo industrijski radnici nego i seljaci, trgovci, zanatlije, državna birokracija« (str. 218). Po toj terminologiji postojale

bi mnoge klase i u socijalizmu. »Ukoliko, pak, podemo od Lenjinove definicije klasa, čije značenje je uže od odredbe sloja uopšte, tada se ni radnici ni ma koja druga grupacija u socijalizmu nebi mogla nazvati »klasom« (str. 218).

Prihvatajući stratifikacijsku tipologiju, autor implicite brani mišljenje da u socijalizmu nema klasa. Svjestan ovakve jednostranosti, daje mogućnost pojave klasa i u socijalizmu. U tom smislu društvena stratifikacija socijalističkog društva bi izgledala nešto drukčije, a bila bi slična Pečujličevoj zamisli: da se socijalističko društvo diferencira na »upravljajući sloj«, »proizvođački sloj« i na »prelazne slojeve«. Do klase organizacije društva dolazi kad se upravljajući sloj pretvori u birokratski. Birokracija, u tom slučaju, nema pretežno administrativne funkcije, već se zatvara u sebe i postaje klasa. Ovi procesi su izraziti u nekim socijalističkim zemljama, međutim, kod nas su oni onemogućeni konstituiranjem samoupravljanja.

Sintetsko shvaćanje društva autor objašnjava slijedećim riječima: »Ljudi egzistiraju kao društvena bića, pre svega, time što obavljaju različite društvene delatnosti i što pri tom stupaju u odgovarajuće društvene odnose. Oni to čine, manje ili više, u skladu sa postojećim društvenim vrednostima i normama, tako da njihove delatnosti i postupci nisu haotični, već, bar donekle, organizirani i uzajamno očekivani«. Vrednosti i norme unose, dakle, izvjestan red u društvena zbivanja.

Jasnost i jednostavnost u objašnjenju komplicirane društvene stvarnosti je posebna vrлина kojom autor pristupa sociologiji. Ne ulazeći u teške i neriješive probleme filozofije historije, što pod utjecajem historijskog materijalizma karakterizira sve naše udžbenike sociologije, autor daje sociološki pristup sociologiji.

Ništa nećemo pogriješiti ako se dosta pohvalno izrazimo o ovoj knjizi. Kao što je na početku rečeno, autor je uspješno povezao teorijske koncepcije i udžbenike sinteze. Isto tako, pokazao se velikim poznavao-cem socioloških teorija, jer je pokušao prevazići postojeće nedostatke

savremenih teorija, povezujući ih u jednu cjelovitu sociološku sintezu. U tim pokušajima nikako mu se ne bi moglo prigovoriti na bilo kakvom zastranjenju.

Ivan Lučev

V. K. VOLKOV:

GERMANO-JUGOSLAVSKIE OTNOSHENIJA I RAZVAL MALOJ ANTANTTI (1913-1938).

Akademija nauk SSSR, Institut Slavjanovedenija, Moskva 1966.

Historija međunarodnih odnosa između dva svjetska rata sadrži u svom razvoju dva temeljna problema: 1) postojanje Sovjetskog Saveza kao novog »stranog tijela« okruženog kapitalističkim svijetom, i 2) problem Njemačke koja svojom unutrašnjom politikom, a zatim i vanjskom (naročito od 1933. god) smišljeno i direktno djeluje u cilju rušenja Versajskog sistema, i sistema »kolektivne sigurnosti«. Oba navedena problema analizirana su, u mnogim svojim aspektima, u veoma brojnim historiografskim radovima. Međutim, to su najčešće pregledi čitavog razdoblja koji ne daju dovoljno mjesta obradi pojedinih značajnih pitanja. Stoga je monografski rad s tog područja naročito važan i vrijedan pažnje.

Monografija V. K. Volkova — Njemačko-jugoslavenski odnosi i rušenje Male Antante — nastoji da osvijetli jedan od pravaca djelovanja njemačkog imperijalizma, od momenta dolaska fašista na vlast u Njemačkoj, do Minhenskog dogovora imperijalističkih država. Izrađena na temelju arhivskog materijala, pohranjenog u sovjetskim arhivama, raznih objavljenih izvora, kao i na temelju mikrofilmova dokumenata iz arhiva hitlerovog ministra vanjskih poslova von Neuerata, uključujući njegovu korespondenciju s njemačkom ambasadom u Beogradu i materijale o putovanju u Jugoslaviju i druge balkanske zemlje sredinom 1937. godine, ova knjiga Volkova daje određenu, novu dimenziju ulozi vladajućih jugoslavenskih krugova u formiranju minhenske politike zapadno-evropskih država. Za karakter njemačko - jugoslavenskih odnosa

značajno je i korištenje čehoslovačkih i mađarskih diplomatskih arhiva, kao i objavljenih američkih i britanskih diplomatskih dokumenata, te sovjetske i strane štampe iz tog perioda. Podijelivši svoju knjigu na tri dijela: političke prilike u jugo-istočnoj Evropi i vanjska politika Jugoslavije u 1933. do prve polovine 1935. god. (I), zaokret vanjske politike Jugoslavije i podiranje Male Antante 1935-1937. god. (II), i vanjska politika Jugoslavije u periodu anshlusa Austrije i podjele Čehoslovačke; rušenje Male Antante (III), Volkov no slijedi zacrtani put svog istraživanja, namećući nam tezu o prevalentnoj i gotovo isključivoj angažiranosti nacističke Njemačke u rušenju Male Antante.

Autor polazi od tvrdnje da nacistička ekspanzija na Balkan i u zemlje Srednje Evrope nije bila slučajno ili sekundarno usmjerenje njemačke vanjske politike, već centralni pravac ekspanzije njemačkog imperijalizma. Nastojeći da razbije Versajski sistem i kasniji sistem »kolektivne sigurnosti«, nacistička diplomacija se okomila posebno na podiranje odnosa među državama Male Antante (Čehoslovačka, Rumunjska, Jugoslavija), kao i udaljavanja istih od Francuske. Iznoseći činjenice vezane za postupno prodiranje Njemačke u područje srednje i jugoistočne Evrope, Volkov ističe angažiranost Njemačke u atentatu na jugoslavenskog kralja Aleksandra, te nastoji dokazati da je »marseilleski događaj«, tzv. operacija »Teutonski mač«, bio akcija isključivo pripremljena u najvišim nacističkim krugovima. Uspjeh njemačke diplomacije u stvaranju uvjeta za iznjetu vanjsko-političkog kursa Jugoslavije, te slabljenje odnosa među državama Male Antante, predstavljen je prvenstveno kao posljedica zaziranja Male Antante od SSSR-a s jedne strane, i politike jugoslavenske vladajuće klase s druge. Popustljivost zapadno-evropskih sila u Münchenu i dominantna uloga Njemačke na području srednje i jugoistočne Evrope, uoči II svjetskog rata, epilog su zbivanja koja su potresala svijet 30-tih i 40-tih godina ovog vijeka.

Bez obzira na monografski karakter Volkovog rada smatramo da je

uloga njemačke nacističke diplomacije nešto preuveličana, a da je istovremeno faktor talijanskih akcija nedovoljno prezentiran. Poznato je, naime, da je u rušenju Male Antante diplomacija fašističke Italije bila, također, direktno angažirana i to još prije od Njemačke (1926. god). Italija je, kao i Njemačka, imala za cilj podčinjavanje zemalja jugo-istočne Evrope. Jedna od tačaka talijanskog fašističkog vanjsko-političkog akcionog programa bila je: »Postići priznanje dominantne uloge Italije na Balkanu«. Kao u toj tački, tako i u ostalih devet tačaka vanjska politika Italije, koja je imala cilj da osigura Italiji dominaciju na čitavom Sredozemlju, sukobljavala se s interesima Francuske, Engleske, Njemačke i manjih država tog područja. Što je u drugoj polovini 30-tih godina Njemačka zauzimala sve znatniji položaj u privredi i političkoj orijentaciji zemalja srednje i jugoistočne Evrope, nije samo posljedica njemačke agresivnosti, nego, prvenstveno, njemačke ekonomske moći kojoj talijanska ekonomika nije bila dorasla. Rivalstvo Njemačke i Italije, Volkov, iako šturo, ipak prezentira, ali se ne dotiče drugog važnog momenta uloge Engleske, a posebno SAD-a u omogućavanju Njemačkoj da postane samo desetak godina poslije rata jedna od najjačih sila Evrope.

Također, nije dovoljno jasno postavljena uloga Mađarske u kompleksu problema oko Male Antante. Pogotovo to nije, ako prihvatimo Volkovu misao o Maloj Antanti samo kao dijelu »sanitarnog kordona« prema SSSR.

I konačno, dogovor u Münchenu (Braunhaus 29-30. rujna 1938) nije bio prvenstveno uperen protiv SSSR, nego upravo protiv engleskih i francuskih interesa u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Što ministri predsjednici Engleske i Francuske, Chamberlain i Daladier to nisu htijeli, ili nisu mogli uočiti, drugo je pitanje. A kad je Hitler uskoro, nakon Münchenskog sporazuma, zamahnuo »lingvističkom kartom Evrope« po kojoj je, navodno, osam milijuna Nijemaca nastanjeno izvan granica svoje domovine, bilo je, dakako, kasno spri-

